

Önkényes-e a fonológia?

Tóth Szilárd

Fonótábor 2025, Leányfalu, 2025.06.6-8.

1. Bevezetés

A GP kritikája: Az újraíró szabályok $A \rightarrow B / C$ formátumában a kapcsolat A , B és C között **önkényes**.

- (1)
- a. $n \rightarrow \eta / _ k$
 - b. $*n \rightarrow f / _ k$
 - c. $*r \rightarrow k / _ \eta$

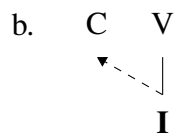
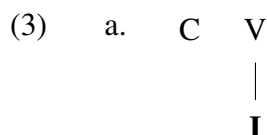
Argumentation is hardly needed in order to understand that nature does not work like that [...] Hence, it is wrong for sure to leave both variables A and B without any restriction (Scheer 2004:372)

(2) **Non-Arbitrariness Principle**

There is a direct relation between a phonological process and the context in which it occurs, *i.e.* there is always a local trigger. (Kaye–Lowenstamm–Vergnaud 1990:194)

! Lokalitás: Mindig van olyan P projekció, amin tetszőleges elemek **szigorúan szomszédosak**.

A palatalizációs mintákban a mássalhangzókhoz **I** (palatális elem) azért terjed, mert ezek éppen **I** környezetében fordulnak elő.

(i) Annak a felismerésnek a hiánya, hogy bizonyos jelenségeket közvetlen ok-okozati összefüggések mozgatnak, azt jelentené, hogy egy komoly általánosítás **futni hagyunk**. Ezek az ok-okozati összefüggések megragadhatók, és megfelelő eszközökkel formalizálhatók, beépíthetők az elméletbe. Viszont **nem világos, hogy mi számít közvetlen, nem-önkényes oknak**.

(ii) A *Non-Arbitrariness Principle* megengedi, hogy bármilyen jelenségek elfonologizáljunk.

(iii) Kevés, tisztán fonológiai folyamat van.

(iv) Mi az, hogy tisztán fonológia, egyáltalán mi számít fonológiai alternációnak?

[T]here is no pre-theoretical or surface-based definition of what exactly is expressible in phonological terms. [...] As theory, of course, (and should) change over time, it may come to consider a previously non-phonological alternation as phonological, or vice versa. (Scheer–Kula 2018:232)

1.1. Palatalizáció

Veláris palatalizáció (*Second Velar Palatalization*) a lengyelben: $k, g, x \rightarrow tʃ, ʒ/\ʒ, ʃ$

(4) Lengyel veláris palatalizáció

a.	<i>język</i>	jɛŋzɨk	<i>języcz-ek</i>	jɛntʃ-ɛk	‘tongue-DIM’
b.	<i>bóg</i>	buk	<i>bóž-ek</i>	buʒ-ɛk	‘God-DIM’
c.	<i>różga</i>	ruzga	<i>róždž-ek</i>	ruʒɕ-ɛk	‘wand-GEN.PL’
d.	<i>much</i>	muxa	<i>musz-e</i>	muʃ-ɛ	‘fly-DIM’
e.	<i>piekłem</i>	pʲiekwɛm	<i>piecz-eń</i>	pʲitʃ-ɛɲ	‘I baked ~ roast’

A fenti adatok reprezentációs kezelésére a nem-önkéntes megoldás kézenfekvő (a veláris tulajdonságot **U** jelöli).

A velárisok palatalizációja viszont nem ilyen szabályszerű. Előfordul, hogy nem-palatális magánhangzók illetve mássalhangzók is kiváltják. Az alábbi példákban sem $\dot{\imath}$, sem a sem pedig **nem** tartalmaz **I** tulajdonságot.

(6) Lengyel veláris palatalizáció

a.	<i>ręka</i>	rɛŋka	<i>rącz-yna</i>	rɔntʃ-ina	‘hand ~ clerk’
b.	<i>śnieg</i>	ɕɲɛk	<i>śnież-yna</i>	ɕɲɛʒ-ina	‘snow ~ snowlet’
d.	<i>puch</i>	pux	<i>pusz-ysty</i>	puʃ-istɨ	‘fluff ~ fluffy’
e.	<i>rok</i>	rɔk	<i>roczy-ny</i>	rɔtʃ-nɨ	‘year ~ annual’
f.	<i>noga</i>	nɔga	<i>noż-ny</i>	nɔʒ-nɨ	‘leg ~ leg-ADJ’
g.	<i>blacha</i>	blaxa	<i>blasz-any</i>	blaʃ-anɨ	‘metal sheet ~ metal-ADJ’

A mögöttes szerkezetben feltételezhetjük, hogy $\dot{\imath}$ palatalizál, majd $\dot{\imath}$ magánhangzóvá retraktálódik (Rubach 1984:201). Az ilyen megoldások sem mindig problémamentesek.

(7) Szerbhorvát Veláris Palatalizáció

- a. *lek* ‘medicine’ ~ *leč-im* ‘I cure’ ~ *lek-ar* ‘physician’
- b. *grafič-ar* ‘graphic artist’, *tehnič-ar* ‘technician’, *knjiž-ar* ‘bookseller’

Egy mögöttes ⁱ-ar felvétele (egy lebegő **I** elem) nem magyarázná a *lek-ar* viselkedését.

- (i) legynel deriváció és inflexiók toldalékok máshogy viselkednek (derivációsak úgy, mint (7))
- (ii) Ez egy morfofonológiai minta, ahol meg van határozva (*hard-wired*), hogy (i) toldalékok milyen palatalizációt váltanak ki és (ii) a tövégi mássalhangzók mivel alternálnak (Gussmann 2007).

2. Mi a fonológia?

Nem minden szegmentum-alternáció fonológiai (vö. SPE) és nem minden lehet mindig önkénytől mentes eszközökkel magyarázni. De nem szab azzal szemben semmi elvi határt, hogy ne fonologizáljunk mindent el (projekciók, terjedés, lekapcsolás, lebegő elemek, üres pozíciók, elvek és paraméterek stb.).

! Ez **nem** a fonológia természetéről, hanem inkább az **elmélet** természetéről szól, ami valahogyan értelmezi azt, hogy mi az a fonológia.

A GP szerint a fonológia nagyon kicsi (fonotaktika, hasonulási minták), vagyis nagyon kevés tisztán fonológiai alternáció van, viszont azok önkénytől mentesek (értsd: az elvek és paraméterek mentén szépen le lehet őket rajzolni).

? Noha alapvetés, nem világos, hogy **miért kell** hogy a fonológiai alternációk önkénytől mentesek legyenek?

- sokszor egy adott jelenség elemzése kizárólag fonológiai magyarázatot ad és nem ismeri fel az egyéb faktorokat
- A hangváltozások általában ilyenek(?)
- *Crazy Rules* (nem természetes fonológiai folyamatok, pl.: déli pomo: $i \rightarrow u / d_$)
- De történetileg nem mindig világos, hogy mi váltja ki őket.

! Egy $n \rightarrow f / _k$ szabály pont olyan plauzibilis lehet, mint egy $n \rightarrow \eta / _k$, előbbi viszont **nem jelenik meg**. (A GP szerint ez nem így van)

The form of phonological rules, then, is not random: but rules are by their nature language-specific, descriptive tools. Consequently, they are not directly explanatory: that is, they answer the 'what' question, and not the 'why' question. To progress beyond the descriptive level, generative phonologists have to call on expertise from other areas inside and outwith linguistics, and frame a response in terms of history; phonetics (which may, at a deeper level, mean physics or biology); memory; or acquisition, for instance. If rules are recognized as purely descriptive in this way, we also have a useful limit on their application: if a rule is proposed in the absence of appropriate surface behaviour for it to describe, then something is wrong." (McMahon 2002:2)

2.1. Ausztrál GOAT diftongus

A GenAus-ben a GOAT diftongus (ʌw) második eleme hátrébb tolódott és megtarotta a kerek-séget (*goat* gʌwt > gʌɥt, *go* gʌw > gʌɥ, *no* nʌw > nʌɥ). A fiatal beszélőknél ez a szegmentum *r* színezetet kapott (*bunched/molar r*) (Lindsey 2023).

(8) ʌw > ʌɥ > ʌï

A w megmarad magánhangzók előtti pozícióban

- (9) a. *go ~ going ~ go ahead* gʌï ~ gʌwiŋg ~ gʌwəhed
 b. *go ~ go to* gʌï ~ gʌitə
 c. *...(years) ago I...* əgʌiʔɑj
 d. *(oh) no!* nʌï *aur nour Cleor*

Ez nagyon érdekes, de mit kezdünk fonológiailag ezzel a furcsa változással és alternációval, amelynek a jelenléte több mint önkényes. Ez **nem fonológia**?

2.2. Angol fortis szótagbeli rövidség

Az angolban fortis mássalhangzók előtt a magánhangzók rövidebbek, mint a lenis mássalhangzók előttiek (House–Fairbanks 1953) (*Pre-Fortis Clipping*).

! Az, hogy az obstruens zöngéssége hogyan függ össze a magánhangzók hosszúságával, önkényes (értsd: nem fonológiai).

- (10) a. *bead ~ beat* bi::d ~ bi:t (~ bit)
 b. *leave ~ leaf* li::v ~ li:f
 c. *bald ~ bolt* bo::ld ~ bo:lt
 d. *whirs ~ worse* w3::rZ ~ w3:rS

Ebből a problémából nővi később ki magát a GP2.0 (Pöchtrager 2006), ami ezt már nem-önkényes eszközökkel kezelni tudja.

2.3. A lexikai reprezentációk

Egy alternáció kiváltásának alapja, hogy a megfelelő feltételek teljesüljenek (ezeket az **elvek és paraméterek** tartalmazzák). Számos leírás alapja, hogy a lexikai reprezentáció distinkt a felszínitől. Az, hogy mi lehet a mögöttes reprezentációban, azt az elmélet szabja meg.

- Az üres pozíciók vagy lebegő elemek tipikus példái ennek. Ezek indokoltságában homályos alapokon nyugszik.
- Számos reprezentációs elméleti eszköz csak magában a reprezentációban értelmezhető. Ezek használatának viszont semmi nem szab határt (esetleg a gazdaságosság és a minimalizmus)

A *trigger-undergoer* dichotómia sokszor csak történeti perspektívából értelmezhető. A reprezentációs (illetve általános fonológiai) fogalmak (terjedés, lekapcsolás, asszimiláció) is ilyenek (pl.: zöngésségi hasonulás).

! Ezeket a modern elméletek Saussure óta nem szeretik, holott előszeretettel inkorporáltak be történeti tényeket a szinkrón fonológiába (SPE, *jer* magánhangzók szláv nyelvekben, magyar hátulképzett + stb.)

!! Számos szinkrón opák alternáció történeti, evolúciós kontextusban értelmezhető (Blevins 2004).

2.4. Lokalitás

Csomó fonológiai folyamat van, ami nem lokális (l. magánhangzó-harmónia, angol fortis rövidség). Vannak olyan nyelvek, ahol a mássalhangzó minősége szelektálja a magánhangzó minőségét rövid- és hosszútávon is.

(11) *Angol fonotkatikai megszorítások* (Burzio 2007)

a. *Àdiróndack* (...æk) vs. *Connécticut* (...æt).

(12) *Angol fonotaktikai megszorítások* (Cyran 2010)

...əCC#		...VCC#	
	monosyllabic	polysyllabic	monosyllabic polysyllabic
¬COR	–	–	<i>lám̥p</i> <i>cántabank</i>
COR	–	<i>sérvant</i>	<i>bánd</i> <i>digést</i>

(13) *Snchitsuʔumshtsn faukális harmónia* ($i_1 \sim \varepsilon$, $i_2 \sim a$, $\varepsilon \sim a$, $u \sim \text{ɔ}$)

a.	$t^s\varepsilon\text{ʃ}-a\text{ʎ}^w$	‘he is tall’
b.	$t^{\text{ʃ}}-d\text{lam}-a\text{ʎ}^w$	‘train’
c.	$n\varepsilon\text{ʔ}-satt^{\text{ʃ}}-\varepsilon\text{ʔqs}-n$	‘crank (on a car)’
d.	$\text{ʔat}-k\text{ɔs}-qn$	‘his hair is curled’

(14) *Flathead* ($u \sim \text{ɔ}$)

a.	$\text{ʔɔ}-\text{ʔpn}-t^{\text{ʃ}}st-qn$	‘thousand’

Keleti-cserkesz (kabard): mögöttes ə, a de szomszédos mássalhangzók ezt befolyásolják, l. ej, ij, ow, uw.

3. Mi marad?

Az, hogy *mekkora* és mire vonatkozik a fonológia és rá mi vonatkozik, nyitott kérdés marad, de néhány sejtést megfogalmazhatunk

- (i) Hangkészlet (implikációk?)
- (ii) Funkcionális tendenciák (artikuláció, energiaminimalizálás (l. Rebrus–Trón 2002))
- (iii) Jelöltségi tendenciák
- (iv) Történeti tények

- Ha elvetjük azt, hogy a fonológia univerzális elvekre épül, és nem tartalmaz mögöttes reprezentációkat, akkor a felszíni alakok szerveződésén tehetünk általánosításokat.
- A fonológiát építsük templátumokra – **pozitív, permisszív fonotaktika**:

(15)	a.	[... V: ... H] vs. [...V:: ... \emptyset]	<i>Pre-Fortis Clipping</i>
	b.	[... \acute{V} ... $\text{əC(C)}_{\text{COR}}$]	angol redukált mgh + koronális
	c.	[... L L ...]	zöngésségi hasonulás
	d.	[... I I ...]	palatalizáció
	e.	[... \tilde{u} C_{FOLY} ...]	<i>Bánréti-szabály</i>
	f.	[CV]	nyílt szótag

- Ezek lehetnég **nagyon általánosak** (vö. Kisseberth 1970) vagy **konkrétak** (melódaritartalmakra vonatkozók).

Hivatkozások

- Blevins, Juliette (2004). *Evolutionary Phonology: The Emergence of Sound Patterns*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Burzio, Luigi (2007). Phonology and phonetics of English stress and vowel reduction. *Language Sciences*, 29(2–3): 154–176.
- Cyran, Eugeniusz (2010). *Complexity Scales and Licensing in Phonology*. Berlin & New York: De Gruyter Mouton.
- Gussmann, Edmund (2007). *The Phonology of Polish*. Oxford: Oxford University Press.
- House, Arthur–Grant Fairbanks (1953). The Influence of Consonant Environment upon the Secondary Acoustical Characteristics of Vowels. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 25(1): 105–113.
- Kaye, Jonathan–Jean Lowenstamm–Jean-Roger Vergnaud. (1990). Constituent structure and government in phonology. *Phonology* 7, 2. 193–231.
- Kisseberth, Charles W. (1970). On the functional unity of phonological rules. *Linguistic Inquiry* 1. 291–306.
- Lindsey, Geoff (2023, szept. 1.). *My favourite vowel: Oh NAUR explained!* YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=z7DuvWVazpk>
- McMahon, April (2000). *Change, Chance, and Optimality*. Oxford: Oxford University Press.
- Pöchtrager, Markus A. (2006). *The Structure of Length*. PhD diss. Wien: Universität Wien.
- Rebrus, Péter–Trón Viktor (2002). A fonotaktikai általánosításokról. Kísérlet a magyar más-salhangzó-kapcsolatok nem-reprezentációs leírására. In: Maleczki Márta (Ed.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Általános Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. 17–63.
- Rubach, Jerzy (1984). *Cyclic and Lexical Phonology: The Structure of Polish*. Dordrecht: Foris Publications Holland.
- Scheer, Tobias (2004). *A lateral theory of phonology: What is CVCV, and why should it be?* Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- Scheer, Tobias–Nancy C. Kula (2018). Government Phonology. In S.J. Hannas–Anna R. K. Bosch (Ed.) *The Routledge Handbook of Phonological Theory*. London & New York: Routledge. 226–261.